

Lévai Csaba

Egy társadalomtörténeti klasszikus genezise: Paul Boyer és Stephen Nissenbaum *Salem Possessed* című könyvének keletkezéstörténete

Az észak-amerikai Massachusetts gyarmat Salem falu nevű településén 1692 folyamán olyan viharos sebességgel terjedő boszorkányvadász fogalmazódtak meg, amelyek eredményeként huszonhat ember lelte valamilyen módon halálát. Mivel az 1620-as évek eleje, az első új-angliai angol telepek létrejötte óta az egész régióban összesen tizenkét főt végeztek ki ilyen vádak alapján, a néhány hónap alatt lejátszódó tragikus események már a kortársak érzelmeit is erősen felzaklatták, s azóta is heves viták középpontjában állnak. E vitákból a történetírók is jócskán kivették a részüket, akik számos különböző magyarázatot dolgoztak ki a boszorkányvadász megjelenésére és gyors elterjedésére vonatkozóan. E történetírói értelmezések közül az egyik legnagyobb hatásúnak Paul Boyer és Stephen Nissenbaum 1974-ben megjelent *Salem Possessed. The Social Origins of Witchcraft* (A megszállott Salem. A boszorkányság társadalmi gyökerei) című könyve bizonyult, amely társadalomtörténeti szempontból igyekezett megvilágítani a Salem falubeli események mozgatórugóit.¹

A két fiatal kutató annak feltárására törekedett, hogy milyen társadalmi csoportok állhattak a vádlók és a boszorkánysággal megvádolt személyek háttérében, s arra az eredményre jutott, hogy a Salem faluban élő tizennégy boszorkánysággal vádolt személyből tizenkettő a falu keleti részén lakott. Ugyanakkor a megvádolt boszorkányok ellen tanúskodó harminckét felnőtt személy közül harmincan a település nyugati felében éltek. Azon huszonkilenc helyi lakos közül pedig, akik kiálltak a vádlottak mellett, huszonnégynek a falu keleti részén volt a háza. A kérdés ezt követően abban a formában merült fel, hogy milyen társadalmi megoszlás húzódnak meg e keleti–nyugati választóvonal kialakulása mögött.²

¹ Érdemes megjegyezni, hogy a könyv 2002-ben megjelent magyar kiadása címének első eleme nem adja vissza az eredeti cím jelentéstartalmát: *Boszorkányok Salemben* (Boyer–Nissenbaum 2002). A *possessed* kifejezés első jelentése az *Oxford Advanced Learner's Dictionary* szerint „egy gonosz szellem ellenőrzése alatt állni”. Mindez egy nagyon összetett jelentéstartalomra utal. Benne van Salem falu ördög általi, lelki értelemben vett megszállottsága, egyfajta kollektív örület megléte, ugyanakkor a boszorkányvadász megfogalmazásában szerepet játszó lelkes megszállottsága is. Ezt az árnyalt és összetett jelentéstartalmat a magyar fordítás nem adja vissza.

² Boyer–Nissenbaum 2002: 56–58.

A történészek előtt már régóta ismert volt az a tény, hogy ellentétek alakultak ki a főleg kereskedelmi tevékenységet folytató, a tengerparton fekvő Salem városa, illetve az abból kiválni szándékozók, a szárazföldön bentebb elhelyezkedő és főleg mezőgazdasággal foglalkozó Salem falu között. Paul Boyer és Stephen Nissenbaum azt is megállapították, hogy a falubeli nyugati csoport tagjai voltak az önállóság hívei, míg a keleten lakók ellenezték azt. Mindezek alapján Boyer és Nissenbaum arra a következtetésre jutott, hogy a keleti és a nyugati csoport szembenállásának háttérében szemlélet- és életmódbeli eltéréseknek kell állnia, amelyek abból fakadtak, hogy a Salem falu keleti és nyugati felében lakó személyek eltérő módon viszonyultak ahhoz a jelentős gazdasági fejlődéshez, amelynek eredményeképpen Salem városa Massachusetts gyarmat második legfontosabb kikötőjévé fejlődött. A kereskedelmi kapitalizmus e gyors fejlődése Salem faluba is behatolt, s annak életét is egyre hatékonyabban kezdte átformálni.³ Ezt a folyamatot a falu lakosainak egy része fenyegetésként élte meg, s a megoldást a várostól való elszakadásban látta. Ők úgy érezték, hogy a kereskedelmi kapitalizmushoz kapcsolódó személyek földvásárlásai miatt földszerzési lehetőségeik egyre jobban beszűkülnek. A két fiatal szakember úgy találta, hogy a falu nyugati felében élők alapvetően a saját önellátásukra termelő földművelők voltak, akik a mind nehezebbé váló anyagi körülmények között egyre növekvő ellenérzéseket fogalmaztak meg azokkal a falubeli társaikkal szemben, akik kihasználni igyekeztek a kibontakozó kapitalista gazdasági fejlődésből adódó lehetőségeket. Az ilyen emberek főként a település keleti felében, a falun áthaladó kereskedelmi útvonal mentén laktak. A boszorkányvádak pedig zömmel a falu önállósodásáért küzdő nyugati gazdák fogalmazták meg kommercializálódott keleti társaikkal szemben, s mindez a hagyományos életforma és erkölcsi rend kétségbeesett ellenállását jelentette a kapitalizmus által megjelenített új erkölcsiséggel szemben.⁴

Boyer és Nissenbaum könyvének tartós befolyását jól mutatja, hogy nagyon előkelő helyen végzett az Amerikai Történészek Szervezete (Organization of American Historians) 1990-es évek elején készített nagyszabású felmérésében, illetve a gyarmati kori történelemmel foglalkozó legrangosabb egyesült államokbeli szakmai folyóirat, a *The William and Mary Quarterly* 2008 nyarán különszámot szentelt a mű hatása vizsgálatának.⁵

³ Boyer–Nissenbaum 2002: 109–115; Davidson–Lytle 1995: 26. Salem város gyarmati kori gazdasági fejlődésére: *Salem* 1987: 17–39.

⁴ Boyer–Nissenbaum 2002: 134–142; Davidson–Lytle 1995: 26–27.

⁵ Az Organization of American Historians többirányú és nagyon széles körű felmérése az amerikai történelmszakma akkori állapotát volt hivatva feltárni. Egyrészt a szakma társadalmi beágyazottsága és megbecsültsége, másrészt szakmai irányultsága szempontjából. Ez utóbbi vonatkozásban azt is megvizsgálták, hogy az akkor gyakorló historikusokra mely történészek és szakmai irányzatok, illetve történetírói munkák hatottak leginkább. Az utóbbi kérdésre mintegy ezer szakember válaszolt, és ők kilencvenkilenc olyan történelmszót említettek, akiknek a művei a legnagyobb hatást gyakorolták rájuk. Ezen a listán a Boyer–Nissenbaum szerzőpáros a huszonhatodik helyen végzett (Boyer–Nissenbaum 2002; Wehmeier 2002: 1024; Thelen 1994: 1206; *Forum* 2008).

Tanulmányom célja a *Salem Possessed* keletkezéstörténetének feltárása, illetve annak igazolása, hogy a mű megírásának idején megfogalmazott „üzenete” nem tárható fel *maradéktalanul* anélkül, hogy vizsgálatunkat ki ne terjesztenénk az Egyesült Államok történetére, illetve az amerikai történetírás akkori állapotának vizsgálatára. Természetesen a mű keletkezéstörténetének más megközelítései is lehetségesek, és azt sem állítom, hogy az 1960-as, 70-es évek amerikai történelmének és historiográfiájának ismerete nélkül ne lenne élvezhető és értelmezhető e nagy hatású történetírói teljesítmény. Írásommal arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy az amerikai történelem és történetírás kontextusa mégis alapvető magyarázó erővel bír a könyv genezisének értelmezésében.

AZ ELMÉLETI KERETEK

A mű historiográfiai koordináta-rendszerben elfoglalt helyének meghatározására a magyar nyelvű szakirodalomban Szijártó M. István tette a leghatározottabb kísérletet. 2014-ben megjelent könyvében amellettt érvelt, hogy Boyer és Nissenbaum könyve a kibontakozó mikrotörténelem klasszikus alkotása, amely minden szempontból megfelel a mikrotörténeti művekkel szemben általa támasztott hármas követelményrendszernek. Egyrészt azért, mert a könyv „egy viszonylag jól körülhatárolható kisebb egység” (Salem falu) „intenzív történeti vizsgálatát” végezte el, mégpedig „egyetlen esemény” (az 1692-es boszorkányperek) kapcsán. Másrészt azért, mert az amerikai szerzőpáros a Salem falubeli boszorkánypereket egy „nagy történelmi kérdés”, a tradicionális társadalom piaci viszonyok hatására bekövetkező átalakulásának kontextusában elemezte. Végetetül a könyv Szijártó meghatározásának harmadik pontját is teljes mértékben kimeríti, amennyiben egyes személyek boszorkánysággal történő megvádolását életmód- és gazdasági szemléletbeli különbségekből adódó emberi döntések eredményeként értelmezte.⁶

Szijártó a könyvében szereplő többi munkához képest jelentős terjedelemben, majdnem két oldalban ismertette a mű fő mondanivalóját, amelyet „társadalomtörténeti súlypontú mikrotörténelmi munkaként”, nagyon pozitív hangnemben értékelt. Az is figyelemre méltó, hogy a jeles magyar historikus „a magyar mikrotörténelem első jelentős monográfiájával”, Für Lajos *A bercei zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására*⁷ című könyvével állította párhuzamba a Boyer–Nissenbaum szerzőpáros általa szintén nagyra értékelt munkáját.⁸

Úgy vélem, Szijártó M. István azzal, hogy a mikrotörténelem fejlődésének kontextusába illesztve méltatta az amerikai szerzőpáros könyvét, teljesen legitim

⁶ Szijártó 2014: 16–18.

⁷ Für 2000.

⁸ Szijártó úgy látta, hogy a magyar történelem művében a két tiszaberceli nemesi család konfliktusában „Olasz Lajos megveretése éppúgy egy visszavonulóban lévő és vereségre ítélt »történelmi erő« időlegesen sikeres ellenakciója, mint (Boyer és Nissenbaum interpretációjában) a salemi boszorkányvadás” (Szijártó 2014: 138–139, 186).

megközelítést alkalmazott, amely a mű egyik lehetséges olvasatát adja. Tanulmányomban mégis amellet kívánok érvelni, hogy kizárólag e kontextus szemszögéből nem tárható fel a maga teljességében az amerikai történészek könyvének keletkezéstörténete. Úgy gondolom, hogy a *Salem Possessed* geneziséét legalább négy fő kontextusban lehet értelmezni:

1. a mikrotörténelmi kontextus;
2. a boszorkányságról szóló általános történeti irodalom kontextusa, amelyet néprajzi-antropológiai megközelítésnek is nevezhetünk;
3. pszichológiai vagy pszichohistóriai kontextus;
4. az amerikai történelem és történetírás kontextusa.

Írásommal nem arra törekszem, hogy a fenti négy kontextus szisztematikus áttekintésével maradéktalanul teljes képet adjak a könyv genezisééről. Ehelyett amellet érvelek, hogy a negyedik összefüggésrendszer mellőzésével ez nem tehető meg. Ehhez annak rövid igazolására is szükség van, hogy kizárólag az első három kontextus keretébe illetve miért nem értelmezhető hiánytalanul a mű keletkezéstörténete.

A mikrotörténelmi kontextus vonatkozásában egyrészt arról van szó, hogy Paul Boyer és Stephen Nissenbaum nem a könyvük megírása idején (1969–1974) már létező és később a mikrotörténeti látásmód előzményeinek tekintett művek ismeretében, azokra tudatosan reflektálva írták meg munkájukat. Ilyesmire egyáltalán nem utaltak abban a tanulmányukban, amelyben 2008-ban – már az időközben kibontakozott mikrotörténeti irodalom ismeretében – idézték fel a *Salem Possessed* keletkezésének körülményeit. Másrészt úgy vélem, hogy kizárólag e kontextust vizsgálva, nem ismerhető meg a könyv komplex keletkezéstörténeti háttere.⁹

A második, a boszorkányságról és a boszorkányokról szóló általános történeti irodalom néprajzi-antropológiai kontextusáról is úgy gondolom, hogy kizárólag ennek összefüggésrendszerébe ágyazva sem fejthetjük meg a *Salem Possessed* geneziséét. Boyer és Nissenbaum könyvükben egy helyen valóban hivatkoztak egy e kategóriába sorolható szakemberre, mégpedig Alan Macfarlane *Witchcraft in Tudor and Stuart England* (Boszorkányság a Tudor és a Stuart kori Angliában) című munkájára, amelyik 1970-ben, tehát éppen akkor látott napvilágot, amikor a két amerikai historikus a könyvén dolgozott. A neves angol antropológus-történészre azonban nem olyan szerzőként hivatkoztak, mint aki döntően hatott volna rájuk művük alapkoncepciójának kidolgozásakor, hanem a társadalomtörténeti módszerek alapján megfogalmazott téziséük „alátámasztására” idézték őt.¹⁰ Ráadásul, az amerikai szerzőpáros deklaráltan el kívánt szakadni attól,

⁹ Boyer–Nissenbaum 2008. Szijártó M. István maga is Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világgépe* című könyvének megjelenéséhez kötötte a mikrotörténelem zászlóbontását, amely 1976-ban, két évvel az amerikai szerzőpáros könyvének megjelenése után látott csak napvilágot (Szijártó 2014: 11–16; Ginzburg 1991).

¹⁰ Macfarlane 1970; Boyer–Nissenbaum 2002: 262–263. Tóth G. Péter a *BUKKSZ*-ban megjelent ismertetésében utalt arra, hogy „a könyv beemelte az antropológia eredményeit is”. Ezzel kapcsolatban ő is Macfarlane-re hivatkozott, anélkül azonban, hogy rámutatott volna, ez a hatás hogyan és hol jelentkezett Boyer és Nissenbaum munkájában (Tóth 2003: 287).

hogy e szakirodalom összefüggésrendszerében értelmezzék az 1692-es Salem falubeli boszorkánypereket.¹¹

A harmadik kontextusról – vagyis azon irodalomról, amelyik egyfajta pszichológiai vagy pszichohistóriai keretbe ágyazva tárgyalja a Salem falubeli eseményeket – megállapíthatjuk, hogy ez sem alkalmazható kizárólagos megközelítésként, s az amerikai szerzők az ebbe a csoportba tartozó művekre sem tekintettek úgy, mint amelyek hatottak rájuk könyvük megírása során, s ezekre sem akkor, sem később nem is hivatkoztak. Sőt, ezekre is igaz, hogy kifejezetten elhatárolták magukat tőlük.¹²

Tanulmányom hátralévő részében azt igyekszem igazolni, hogy a *Salem Possessed* létrejötte semmiképpen sem érthető meg a negyedik kontextus mellőzésével, s hogy ez az az összefüggésrendszer, amelynek többágú hagyományába a szerzők maguk is beillesztették munkájukat. Itt tehát egyrészt arról van szó, hogy a könyv az Egyesült Államok történetének egy meghatározott szakaszában, e történelmi korszak hatásmechanizmusai befolyására jött létre, másrészt pedig arról, hogy az amerikai történelemben megvalósuló amerikai történetírás ezzel párhuzamos fázisában fogant.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK TÖRTÉNETÉNEK ALKONTEXTUSA

Az amerikai történelem és történetírás kontextusán belül két alkontextust különböztettem meg: az egyik az Egyesült Államok történetének, a másik az amerikai történetírásnak az alkontextusa. Az előbbin belül két további diskurzust állapítottam meg: az elsőt annak az amerikai történelmi korszaknak a hatása jelenti, amelyben a könyv keletkezett, a második pedig azt elemzi, hogy a *Salem Possessed* által vizsgált korszak, illetve a mű keletkezési időszaka milyen szerepet játszott az Egyesült Államok történelmi céljáról és küldetéséről folytatott vitában. A továbbiakban e szerkezetnek megfelelően haladva vizsgálom meg azt, hogy annak egyes elemei milyen szerepet játszottak a *Salem Possessed* megszületésében. Elsőként lássuk tehát, hogy milyen hatással volt erre az amerikai történelemnek az a korszaka, amelyben a könyv létrejött.

A mű ötlete egy alapszakos kísérleti szemináriumból nőtt ki, amelyet Paul Boyer és Stephen Nissenbaum az 1969. őszi szemeszterben hirdetett meg a University of Massachusetts amhersti campusán. Szűkebb értelemben véve tehát az 1969 és 1974 közötti időszak tekinthető a mű keletkezési korszakának. Azok a társadalmi és intellektuális élmények azonban, amelyek a két szerző történelemszemléletét formálták, már 1969 előtt is bőségesen érték őket. Mindketten az 1950-es évek legvégén és az 1960-as években voltak történelem szakos egyetemi hallgatók. Paul Boyer 1966-ban, Stephen Nissenbaum pedig 1968-ban szerezte meg

¹¹ Boyer–Nissenbaum 2002: 11–12; Boyer–Nissenbaum 2008: 530.

¹² Boyer–Nissenbaum 2002: 11–12; Boyer–Nissenbaum 2008: 530.

a PhD-fokozatot. Az előbbi 1967-ben, az utóbbi 1968-ban kezdte oktatói pályáját a University of Massachusettsen. Mindebből következően az 1950-es évek végétől a könyv megjelenéséig terjedő másfél évtizedet tekintem annak az időszaknak, amikor azon élmények zöme érte őket, amelyek hatottak a mű történelemszemléletének kialakulására, tehát voltaképpen ez az előbb említett első diskurzus időszaka.¹³

A nevezetes 1960-as évek az amerikai történelem meglehetősen zaklatott korszakát jelentették. Felbomlani látszott az a hidegháborús konszenzus, amely Dwight Eisenhower elnökségének időszakát (1953–1961) jellemezte, s úgy tűnt, hogy az amerikai társadalom egymással éles küzdelmet folytató szekértáborokra esett szét. Egyre erőteljesebben jelentkeztek azok a mozgalmak, amelyek korábban háttérbe szorított vagy egyenesen jogfosztott társadalmi csoportok érdekeit képviselték. Ilyen volt az afroamerikaiak polgárjogi küzdelme, de az indián, a női és az ifjúsági mozgalmak is egyre nagyobb teret nyertek. Az utóbbiak – jórészt annak a generációnak a tagjai, amelyhez Boyer és Nissenbaum is tartozott – a szüleik értékrendjével sokszor szemben állva, másfajta életmód és erkölcsi értékek mellett kötelezték el magukat. Tömegerejüket a kiszélesedő felsőoktatási szektor adta, amit viszont demokratizálni szerettek volna. Mindezek az ellentétek a szülők nemzedéke által elkezdett és folytatott vietnami háború elleni tiltakozásban csúcspontot értek el. Ezek az élmények nyilván a két egyetemi hallgatóra és fiatal oktatóra is élenként hatottak. Azt, hogy saját koruk e viszonyai befolyásolták a *Salem Possessed* érvrendszerének kialakulását, ők is belátták. Amint azt már könyvük első kiadásának előszavában is megfogalmazták:

„Egy ilyen szellemi önletrajzi kísérletben szerepelnie kellene az 1960-as évek tapasztalatainak is: Watts és Vietnam évtizede segített minket annak felismerésében, hogy az embereknek a »történelemben« időnként játszott erőszakos szerepe nem minősíti szükségyszerűen személyes tisztességüket vagy éppen annak hiányát. Ezek a megfigyelések elmélyítették azt az érzésünket, hogy az általunk vizsgált események sok tekintetben eleve kétértelműek: megfigyeltük Salem Village lakóit (akik iránt valódi rokonszenv ébredt bennünk), amint azok saját szomszédaik életére törnek”.¹⁴

De a korszak rájuk gyakorolt hatását több mint harminc évvel a *Salem Possessed* megjelenése után még 2008-ban is meghatározónak tartották:

¹³ <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/may-2012/in-memoriam-paul-boyer>; <http://www.nytimes.com/2012/04/02/us/paul-s-boyer-76-who-wrote-about-a-bomb-and-witches-dies.html>; <http://www.news.wisc.edu/20492>; <http://infidels.org/kiosk/author/stephen-nissenbaum-303.html> – utolsó letöltés: 2016. október 20. Boyer–Nissenbaum 2002: 9–16; Boyer–Nissenbaum 2008: 503–506, 513–514.

¹⁴ Az 1950-es évek amerikai történelmére magyarul: Sellers–May–McMillen 1995: 354–365; Boyer–Nissenbaum 2002: 14. Az idézet legelején Boyer és Nissenbaum azokra a faji zavargásokra utal, amelyek az afroamerikaiak és a helyi rendőrség között robbantak ki 1965 augusztusában Los Angeles Watts nevű városrészében (http://crdl.usg.edu/events/watts_riots/?Welcome és http://kingencyclopedia.stanford.edu/encyclopedia/enc_watts_rebellion_los_angeles_1965/ – utolsó letöltés: 2016. október 20.).

„[...] a könyv a nemzet történetének egy olyan viharos korszakában keletkezett, amikor a társadalmat zajos ellentétek osztották meg egy sokak által végzetesnek tartott, illetve rossz döntéseken alapuló háború kapcsán, amit egy arrogáns és meggon-
dolatlan kormányzat folytatott. Minthogy tanári karrierünket az 1960-as évek végén
kezdjük, első kézből tapasztaltuk ezt a felfordulást, minthogy minden szemeszter
kaotikus módon sztrájkokkal, halasztásokkal és elmaradt órákkal látszott véget érni;
úgy tűnt, mindenfajta hatalom megkérdőjeleződött, az egyetemi előadóteremtől
a Fehér Házig”.¹⁵

S valóban, talán nem túlzás kijelenteni, hogy az 1960-as évek konfliktusai-
nak lenyomata tényleg ott van Boyer és Nissenbaum könyvében, hiszen abban
is egymással élesen szemben álló társadalmi csoportok folytattak elkeseredett,
életre-halálra menő küzdelmet egymással. S éppen úgy, mint a 20. században,
a 17. században is volt egy csoport, amelyik – ha öntudatlanul is – a történelmi
„haladás” nevében lépett fel egy történelmileg vereségre ítélt másik csoporttal
szemben. S akárcsak kétszázhatvan évvel később, a 17. század végén is a kapita-
lista fejlődés által kiváltott impulzusok voltak azok, amelyek az egyes társadalmi
csoportok szembenállásának hátterében álltak.

A második diskurzus, tehát az Egyesült Államok történelmi küldetésének
céljáról folytatott vita alapja az amerikai történelmi gondolkodásban és történe-
lemben a kezdetektől fogva nagy szerepet játszó történelmi küldetésbe vetett hit.
E misszió első változatának megfogalmazói azok a puritánok voltak, akik Boyer
és Nissenbaum könyvében is főszerepet játszottak. Ők egy olyan, valóban Isten-
nek tetsző egyházi és világi berendezkedést akartak megvalósítani Észak-Ameri-
kában, amely az egész világ számára például szolgálhat, s amelynek sikerén nem
kevésbé múlik, mint az emberiség történetének végén az Úr és a Sátán között
zajló végső küzdelem kimenetele. A puritánok egy ilyen küldetéshez méltó erköl-
csi értékeket tartottak követendőnek, amelyek az egyéni érdekek közérdeknek
való alárendelését kívánták meg. Mégis azt kellett tapasztalniuk, hogy az idő elő-
rehaladásával egyre kevésbé képesek megfelelni ezeknek a kívánalmaknak. Amint
azt Paul Boyer és Stephen Nissenbaum megfogalmazta: „a 17. század végére
[...] meggyengült az az érzés, hogy a saját akarat és a közérdek között veszélyes
ellentét feszül. Ennek oka a két nemzedék alatt bekövetkezett népességnöveke-
dés volt, a földrajzi szétszóródás és az új kapitalista gazdasági lehetőségek: azaz
a preindusztriális kapitalizmus megjelenése”.¹⁶ A puritán vezetők egy része – pél-
dával a gyülekezeti tagságra vonatkozó korábbi szigorú szabályok fenntartásával
– megpróbált ellenállni ezeknek a fejleményeknek. Ezért történhetett meg – leg-
alábbis az amerikai szerzőpáros értelmezésében –, hogy

¹⁵ Boyer–Nissenbaum 2008: 531.

¹⁶ Boyer–Nissenbaum 2002: 137.

„Az 1690-es években azonban még mindig azt hitték a Parris-párti gazdák [a falu keleti felében élő földművesek – L. Cs.], hogy a bizonytalan harc kimenetele továbbra is erősen kérdéses. Ezért számukra Salem városa nem ellenséges politikai légkörre miatt vagy a Salem Village-étől eltérő gazdasági fejlődése következtében volt gyanús, hanem mert a kommercializálódás előretörése fenyegető *erkölcsi* veszélyt jelentett, amelynek következményei a legfontosabb kérdéseket érintették”.¹⁷

Az amerikai küldetéstudat szemszögéből szemlélve a dolgot, Salem faluban két tábor állt szemben egymással 1692-ben: egyfelől egy megrendülőben lévő régi értékrend képviselői, akik megpróbálták kitartani az új-angliai puritánok eredeti küldetése mellett, másfelől pedig egy újfajta értékrendet magukénak vallók, akik egyéni érdekeiket már nem feltétel nélkül akarták feláldozni a köz oltárán, s akik már nem hittek Új-Anglia régebbi értelemben felfogott küldetésében.¹⁸

Talán megint nem túlzás azt kijelenteni, hogy ehhez nagyon hasonló helyzet alakult ki az Egyesült Államokban az 1960-as években. Az ötvenes években a hidegháború kialakulásának kettős hatása volt Amerika hagyományos küldetéstudatára nézve. Egyrészt a kommunista ellenséggel való szembenézés jegyében háttérbe szorította az amerikai társadalmat még az 1930-as években is megosztó belső konfliktusokat. Másrészt pedig abban a formában erősítette meg az amerikai küldetéstudatot, hogy az Egyesült Államok új missziója nem más, mint a szabad, demokratikus világ megvédelmezése a totalitárius diktatúrákkal szemben. A hatvanas évekre azonban ez az új küldetés erősen megkérdőjeleződött. Kiderült, hogy az amerikai társadalom korántsem olyan egységes és demokratikus, mint ahogyan az ötvenes években hitték. Ezen túlmenően sokan azt is kétségbe vonták, hogy van-e értelme annak a „harcnak”, amelynek élére állva Amerika megtalálta új misszióját, hiszen a vietnami háború kudarcát a hidegháborús szembenállás értelmetlenségének beismeréseként is fel lehetett fogni. A 17. század végi Salem faluhoz hasonlóan két táborra látszott szakadni az amerikai társadalom: az egyik oldalon a hagyományos értékrend és gondolkodásmód képviselői álltak, akik megpróbálták kitartani Amerika hidegháborús küldetésének érvényessége mellett, a másik oldalon pedig azok, akikben megrendült ez a hit, és már nem gondolták, hogy az Egyesült Államoknak bármiféle küldetést kellene vállalnia az emberiség történetében. Akkor és ott úgy látszódnak, hogy – a kétszázharvan évvel azelőtti Massachusettshez hasonlóan – egy, a régi értékrendhez és küldetéstudathoz ragaszkodó csoport vívja küzdelmét egy másfajta jövő mellett elkötelezett táborral.¹⁹

¹⁷ Boyer–Nissenbaum 2002: 137.

¹⁸ A puritánok saját történelmi küldetésükre vonatkozó nézeteire: Tuveson 1968; Zakai 1992; Lévai 2003b; Lévai 2013.

¹⁹ Novick 1995: 281–319, 415–468.

AZ AMERIKAI TÖRTÉNETÍRÁS ALKONTEXTUSA

Az Egyesült Államok történetének alkontextusa után nézzük meg az amerikai történetírás alkontextusát! Ezen belül négy olyan diskurzust különböztettem meg, amelyek vizsgálatával közelebb kerülhetünk a *Salem Possessed* keletkezéstörténetének megértéséhez:

1. az új baloldali történetírás diskurzusa;
2. az új társadalomtörténet-írás kialakulása, beleértve a modern kereskedelmi kapitalizmusba való átmenettel kapcsolatos történetírás diskurzusát;
3. a gyarmati kor és az amerikai forradalom politikai eszmetörténetével kapcsolatos történetírás diskurzusa;
4. valamint a puritánokkal és a puritanizmussal kapcsolatos történeti kutatások diskurzusa.

A következőkben ezt a négy diskurzust fejtem ki bővebben.

A *Politikatudományi enciklopédia* meghatározása szerint az új baloldal egy olyan „neomarxista mozgalom volt, amely az 1960-as években libertariánus szocializmust hirdetett, a hagyományos marxizmus tudományos szocializmusával szemben”. Ideológiai forrásvidékét „az ifjú Marx humanista írása, a frankfurti iskola dialektikus szociológiája, a fenomenológia és az egzisztencializmus radikális formái és a disszidens kommunista Antonio Gramsci írásai” jelentették.²⁰ A hagyományos marxizmus képviselőivel szemben az új baloldal hívei már nem hittek a munkásosztály forradalmi képességében, hanem a kritikus értelmiségnek és az „elidegenedett protestcsoportoknak” tulajdonítottak nagy jelentőséget a kapitalista társadalom bírálatában.

Az Egyesült Államok vonatkozásában új baloldalnak azokat az egymással is laza kapcsolatban lévő liberális, radikális – néha marxista ihletésű – politikai áramlatokat szokás nevezni, amelyek részben a hatvanas-hetvenes években kibontakozó diákmozgalmakhoz kötődtek. Ezek demokráciát, a polgárjogok érvényesítését és a felsőoktatás reformját követelték, miközben erőteljesen tiltakoztak a korabeli amerikai kormányok Vietnammal kapcsolatos politikája ellen.

Az új baloldal a diákmozgalmakon keresztül az Egyesült Államokban erőteljesen kapcsolódott az egyetemi szférához, s a diákmozgalmakhoz köthető történéseket „új baloldali történésekként”, az általuk képviselt történetírást pedig „új baloldali történetírásként” kezdték emlegetni. Peter Novick szerint azonban ezek a címkék jórészt üres szóösszetételek maradtak, mivel szerinte sok olyan, ideológiailag új baloldalnak nevezhető történész is volt, akik semmilyen formában sem kapcsolódtak a diákmozgalmakhoz, vagy egyenesen szkeptikus módon tekintettek rájuk.²¹

²⁰ Bogdanor (szerk.) 2001: 691.

²¹ Novick 1995: 417–418.

Az új baloldali történetírók két legfontosabb szellemi alma materét a New York-i Columbia Egyetem, illetve a Wisconsin Egyetem jelentette. Peter Novick azonban az utóbb említett intézmény jelentőségét emelte ki, mondván, hogy a Columbiáról jórészt csak azért került ki nagyon sok új baloldali történész, mert az Egyesült Államok „baloldali fővárosában”, vagyis New Yorkban helyezkedett el, viszont a legnagyobbbrészt bejáró oktatókból álló történelem tanszéken nem alakult ki olyan tanári közösség, amelyik valamiféle baloldali értékrendet vallott volna magáénak. Wisconsin viszont a progresszivista politika egyik hagyományos központja is volt, amely a 20. század eleje óta a baloldali történetírás fellegvárának számított, ahol – az új baloldali történészek visszaemlékezései szerint – olyan professzoregyéniségek dolgoztak, akik a baloldali radikalizmus közvetítésében is jelentős hatást gyakoroltak diákjaikra. Az itteni mesterszakos hallgatók 1959-ben egy folyóiratot is indítottak, amelynek *Studies in the Left* (Baloldali tanulmányok) volt a címe, s amely publikálási lehetőséget biztosított az új baloldali történészek fiatalabb nemzedéke számára.²²

A Wisconsin Egyetemnek ez a hagyománya az 1960-as években is folytatódott. Itt is jelentős diákmozgalom jött létre, s 1967. október 18-án a madisoni campuson került sor az egyik legnevezetesebb vietnami háború elleni tiltakozásra. E napon ugyanis a vietnami dzsungel felgyújtására használt napalm nevű vegyi anyag gyártója, a Dow Chemical Company tartott volna munkatárstoborzót az egyetem területén, ám a tiltakozó diákok elállták a kérdéses épület bejáratát. Amikor a madisoni rendőrség könnygáz és gumibotok bevetésével megpróbálta eltávolítani őket, számos diák megsérült. A vietnami háború ellen tiltakozó madisoni diákok fő célpontja az egyetem Katonai Matematikai Kutatóközpontja (Army Mathematics Research Center) volt, amely főként a hadsereg számára végzett kutatásokat. 1970. augusztus 24-én hajnali három óra negyvenkor egy bomba robbant a központnak otthont adó épületben, s a detonációnak egy halálos áldozata is volt. A sors ironiája, hogy a robbanás magában a központban gyakorlatilag nem tett kárt.²³

Mind Paul Boyer, mind pedig Stephen Nissenbaum kötődött az új baloldali történetírás fentebb említett két fő alma materéhez. Az utóbbi szakember a Harvardon 1961-ben fejezte be az alapképzést, majd a Columbián szerzett mesterfokozatot 1963-ban. Doktori tanulmányait pedig már a Wisconsin Egyetem madisoni campusán végezte és fejezte be 1968-ban. Paul Boyer a Harvardon szerzett PhD-fokozatot 1966-ban, viszont pályafutása legnagyobb részében

²² Ilyen volt például a neves eszme- és társadalomtörténész Merle Curti (1897–1996), aki 1942 és 1968 között tanított a Wisconsin Egyetemen, ahol egyrészt progresszivista elkötelezettségével, másrészt pedig kvantitatív módszereket alkalmazó társadalomtörténészként hatott az „új baloldali” történészekre, illetve az „új társadalomtörténet” kialakulására (Novick 1995: 345–347, 420–421).

²³ <http://www.complex.com/pop-culture/2013/01/biggest-college-campus-riots-in-history/jackson-police-open-fire-on-protesters>, és <http://www.leemark.com/sterlinghall/>, valamint <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/09/21/AR2010092106588.html> – utolsó letöltés: 2016. október 20.

– 1980-tól 2001-es nyugdíjba vonulásáig – a progresszivista jellegét még akkoriban is őrző Wisconsini Egyetem tanára volt, ahol 1993 és 2001 között a humántudományi kutatóközpont (Institute for Research in the Humanities at the University of Wisconsin) igazgatójaként is működött.²⁴

A két jeles szakember e hatásokat nem egyszerűen magába szívta, hanem aktív résztvevője és alakítója volt azoknak. A 2008-ban megjelent közös visszaemlékezésük tanúsága szerint „az 1960-as évek vége nem csupán az új társadalomtörténet, hanem az »új baloldal« megszületését is elhozta. Mi pedig nem pusztá megfigyelői, hanem résztvevői voltunk ezeknek a fejleményeknek”.²⁵ A Wisconsini Egyetem doktorandusz hallgatójaként, akkor, amikor még egyedül meghirdette a salemi boszorkányperekről tartott első „óskurzusát”, Stephen Nissenbaum szemtanúja volt a napalmot gyártó cég egyetemi jelenléte elleni nevezetes tiltakozásnak, amelyen diákjai is részt vettek. Paul Boyer 1967-ben lett a Massachusettsi Egyetem munkatársa, s az egyetemen szerveződő diákmozgalmak résztvevőinek is tartott önkéntes előadásokat.²⁶ Boyer és Nissenbaum ezen élmények nézőpont-alakító hatásával is teljes mértékben tisztában volt. Mint a már említett 2008-as visszaemlékezésükben megállapították:

„Ezek a tapasztalatok is bizonyosan formálták azokat a látószögeket és érzékenységeket, amelyek által egy olyan közösség történelmére tekintettünk, amely maga is egy láthatóan makacs és agonizáló konfliktus foglya volt. Ezek a személyes tapasztalatok segíthetnek megmagyarázni, miért voltunk készek elfogadni az arra vonatkozó bizonyítékokat, hogy a két szembenálló Salem falubeli frakció az alapján különböztethető meg egymástól, hogy milyen kapcsolatban állnak egy egyre erőteljesebb piacgazdasággal.”²⁷

Mindezen túlmenően könyvük szemléletének bizonyos vonásai is az új baloldali történetíráshoz kötötték az amerikai szerzőpárost. Mindenekelőtt az, hogy a történelem megértésében nagy jelentőséget tulajdonítottak a szembenálló értékrendek konfliktusának, melyek közül az egyik a történelmi „haladást”, a másik viszont a „maradást” képviselte. A két csoport közötti ellentétet pedig a kialakuló kapitalista gazdaság sajátosságaiból vezették le.

Az új társadalomtörténet-írás is az 1960-as években jelentkezett, s részben szintén az 1950-es évek hidegháborús konszenzusára adott válaszként volt értel-

²⁴ <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/may-2012/in-memoriam-paul-boyer>; <http://www.nytimes.com/2012/04/02/us/paul-s-boyer-76-who-wrote-about-a-bomb-and-witches-dies.html>; <http://www.news.wisc.edu/20492>; <http://infidels.org/kiosk/author/stephen-nissenbaum-303.html> – utolsó letöltés: 2016. október 20.

²⁵ Boyer–Nissenbaum 2008: 531.

²⁶ Boyer–Nissenbaum 2008: 531. Stephen Nissenbaum a Wisconsini Egyetem doktori hallgatójaként 1967-ben még egyedül hirdette meg az első, salemi boszorkányperekről szóló kurzusát, ám azt a forrásközpontú órát, amelyből a könyv közvetlenül kinőtt, már Paul Boyerrel együtt a Massachusettsi Egyetemen tartották 1969-ben.

²⁷ Boyer–Nissenbaum 2008: 531.

mezhető. Az ötvenes években virágkorát élő úgynevezett konszenzusiskola képviselői (többek közt Daniel J. Boorstin, Louis Hartz) ugyanis, a hidegháborús szembenállás körülményei közepette, az amerikaiakat összekötő közös értékeket állították előtérbe és azt hangsúlyozták, hogy ezek háttérben az amerikai társadalmi struktúrát a kezdetektől meghatározó széles középosztályi társadalom állt.²⁸ A hatvanas évek súlyos belső politikai és társadalmi konfliktusainak tükrében azonban megrendült a fenti konszenzusba vetett hit, s a történészek figyelme azon társadalmi csoportok felé fordult (indiánok, feketék, nők, kisebbségi etnikai csoportok, alsó társadalmi rétegek), amelyek az új konfliktusok középpontjában álltak, s amelyek láthatóan kimaradtak a konszenzus garanciáját jelentő jómódú középosztályból. Amint Juliane Brandt megjegyezte, „az új kutatási témák és megközelítések megfogalmazásához azonban érthető módon a hatvanas és hetvenes évek tiltakozó mozgalmai, a diák-, polgárjogi és háborúellenes mozgalmak is hozzájárultak”.²⁹ Mindez a társadalomtörténeti kutatások fellendüléséhez vezetett, amihez az új kutatási eljárásokat és kvantitatív technikákat a társadalomtudományoktól (elsősorban a szociológiától) vették át a történészek. Az új témák újfajta forrásanyag feldolgozására ösztökélték a historikusokat, amihez a számítógépes adatfeldolgozás rohamos fejlődése biztosította a technikai hátteret. Mindehhez „a fontos tudományos ösztönzések a francia Annales-iskolából, valamint az angol társadalomtörténet-írából származtak. Az 1960-as évek folyamán a marxista gondolkodás egyes változatainak befogadása is nyomon követhető az egyes vállalkozásokban”.³⁰

Juliane Brandt ez utóbbi megjegyzése felveti az új társadalomtörténet, illetve az új baloldali történetírás kapcsolatának kérdését, mivel a marxizmus valamiféle hatása mindkét irányzat esetében tetten érhető volt. Davis D. Joyce, James Neuchterleinre hivatkozva úgy vélte, hogy „a radikális történetírás és az új társadalomtörténet valóban érdekes kapcsolatban állt egymással”. E kapcsolat lényegét egy 1980-ban keletkezett írásában az utóbb említett történész a történetírás feladatára és mibenlétére vonatkozó hasonló felfogásban találta meg: „Bármik is legyenek az ideológiai implikációi, az új társadalomtörténet leginkább figyelemreméltó jellemvonása az a radikalizmus, amellyel meghatározza a történetírás mint sajátos terület célját”. Neuchterlein itt elsősorban arra gondolt, hogy az új társadalomtörténet radikális módon „elfordította a történészek figyelmét a hagyományos témáktól – vagyis azoktól a politikai, intézményi és intellektuális fejleményektől, amelyek fejlődését a társadalom leginkább szem előtt lévő és leginkább prominens elemei határozták meg – s e helyett új hangsúlyt helyeztek az egyszerű emberek összesített éleltapasztalataira”.³¹

²⁸ Az 1950-es évek konszenzusiskolájára: Lévai 1993; Lévai 2003a: 88–112; Lévai 2005; Novick 1995: 281–319.

²⁹ Brandt 2003: 154.

³⁰ Brandt 2003: 154.

³¹ Kraus–Joyce 1990: 386. James A. Neuchterleint idézi: Kraus–Joyce 1990: 386.

Nem könnyű meghatározni azokat a pontokat, melyeket az új társadalomtörténet irányzatához sorolt szerzők és művek közös sajátosságaként lehetne elfogadni. Laurence Veysey egy 1979-ben keletkezett írásában mindenesetre kísérletet tett az új társadalomtörténet kánonjának megfogalmazására. Véleménye szerint az irányzat közös tulajdonságai a következők:

1. Az új társadalomtörténészek szerint „a történelmet azon folyamatok terminusaiban kellene szemlélni, amelyek egy adott időpillanatban élő emberek nagy többségét érintik”.
2. Ennek során a történészeknek „különleges figyelmet kell szentelniük a legalacsonyabb életszínvonalú és presztízsű névtelen elnyomottaknak”.
3. „A történészeknek erőteljes szkepszissel kell viszonyulniuk azokhoz az írásos bizonyítékokhoz, amelyek mindig egy kisszámú elit produktumai, s helyett annak bizonyításaként, hogy valakinek a következtetései valóban reprezentatívak a vizsgált társadalmi összesség szempontjából, kvantitatív adatokat kell használniuk – bármilyen ritkák is legyenek azok”.³²

Ha végigzongorázzuk Veysey hármas kritériumrendszerét, arra a következtetésre juthatunk, hogy azok mindegyike ráillik Paul Boyer és Stephen Nissenbaum könyvére. Először is, a boszorkányvadás és -perek kapcsán ők is egy olyan esemény megragadására törekedtek, amely egy adott időpillanatban az akkor és ott élő emberek nagy többségének életét alapjaiban érintette. Másodszor, vizsgálódásaikba a Salem falubeli társadalom legalsó rétegeit is tudatosan bevonták. Harmadszor pedig – bár alaposan kiaknázták „a kisszámú elit által produkált” írásos forrásokat is – végső következtetésüket újszerű, kvantitatív vizsgálatokon is alapuló érveléssel támasztották alá.

Az új társadalomtörténet-írás képviselőit szemléleti és módszertani szempontból is sokszínűség jellemezte, ám ebből több szakember is a „history from the bottom up” (az alulnézetből szemlélt történelem) perspektíváját emelte ki az irányzat legfontosabb közös sajátosságaként. Juliane Brandt úgy vélte, hogy „ebben a széles áramlatban legkisebb közös nevezőnek leginkább a »from the bottom up« perspektívát tekinthetjük, tehát a társadalmat alulnézetből szemlélő megközelítést, amely éppen az átlagos és nem a kivételes emberek életére és tapasztalataira kíváncsi”.³³ Davis D. Joyce pedig úgy találta, hogy az új baloldali történetírás és az új társadalomtörténet érdekes közös sajátossága a „from the bottom up” látószög alkalmazása, amely egyúttal a vizsgált társadalmi viszonyokhoz való kritikus hozzáállást is magában foglalja.³⁴ E perspektíva alkalmazását Boyer és Nissenbaum is nagyon fontosnak tartotta. Amint arra a *Salem Possessed* előszavában rámutattak, „a történészek (és köztük mi is) csak az utóbbi időben kezdték jobban felismerni, hogy milyen sok információval járulhat hozzá a »hétköznapi« közösségben élő »hétköznapi« emberek tanulmányozása az alapvető történelmi kérdések megválaszolásához”. A két történész úgy vélte,

³² Veysey 1979: 4–5. A forrásokra magyarul: Novák 2008.

³³ Brandt 2003: 154.

³⁴ Kraus–Joyce 1990: 385.

hogy ezt a látószöveget különösen gyümölcsözően lehet alkalmazni a gyarmati kori Észak-Amerika tanulmányozására, egyes társadalomtörténészek pedig már az ő könyvük megjelenése előtt is jelentős sikereket értek el ezen a területen. Mint megállapították: „Számptalan érdekfeszítő könyv mutatta be – valamenynyit az utolsó tizenkét évben adták ki –, hogy a korai új-angliai városok lakóinak mindennapi élete és problémái hogyan tudják éppen azokat a kérdéseket megvilágítani, amelyek hagyományosan a történészek érdeklődési körébe tartoznak: a kultúra lényegi jellegzetességeit és a társadalmi változások dinamikáját.”³⁵

Az 1974-ben megjelent könyvük előszavában még nem nevezték meg azokat a történészeket, akik ezeket az úttörő tanulmányokat készítették. Többször emlegetett, 2008-ban kiadott visszaemlékezésükben viszont már elég részletesen felsorolták őket, s ekkor még nyomatékosabban utaltak az új társadalomtörténet-írás rájuk gyakorolt hatására. Mint írták,

„[...] a hatvanas évek vége [...] annak a valaminek is a születési ideje volt, amit hamarosan új társadalomtörténetnek neveztek. A *Salem Possessed* e fejlemény terméke is volt. Ekkoriban adták ki John Demos, Philip J. Greven, Kenneth A. Lockridge és mások a korai massachusettsi közösségekről szóló mikrotörténeti munkáikat [...]. Az ő munkáik voltak azok, amelyek arra ösztönöztek minket, hogy az 1692-es eseményeket egy új látószögből, nem a serdülőkori hisztéria pszichológiai aspektusaként, nem a boszorkányperek szélesebb perspektívájába illesztve, s nem a puritán vallásos babonaság mellékhatásaként, hanem egyetlen kivételes epizódként vizsgáljuk meg, amely egyébként nem kivételes emberek egyéni és kollektív életében következett be. Azon emberek életében, akik történetesen ott vagy annak közelében éltek, amiről mi úgy találtuk, hogy egy kivételes közösség volt.”³⁶

Vessünk egy pillantást a Boyer–Nissenbaum szerzőpárost ilyen módon befolyásoló történetírói munkákra. Az első John Demos *A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony* (Egy kis köztársaság: családi élet Plymouth gyarmaton) című könyve volt. Ennek szerzője demográfiai, pszichológiai és régészeti módszerek alkalmazásával igyekezett rekonstruálni az 1620-ban a „zarándok atyák” által alapított New Plymouth gyarmat családi viszonyait. John Demos, aki később, 1982-ben maga is publikált a Salem falubeli boszorkánysággal foglalkozó könyvet (*Entertaining Satan. A Study of Various Witchcraft Cases in Their Sociological Context*) közvetlen hatást is gyakorolt a *Salem Possessed* megszületésére. Mint a könyv előszavából kiderül, egyike volt annak a három „társadalomtörténész kollégának”, akik „olvasták a teljes kéziratot, és rendkívül hasznos

³⁵ Boyer–Nissenbaum 2002: 12.

³⁶ Boyer–Nissenbaum 2008: 530. Az új társadalomtörténetnek a puritánokkal kapcsolatos történetírásra gyakorolt hatására magyarul lásd még: Rácz 1996. A tanulmányom elején, a mikrotörténeti kontextussal kapcsolatban mondottak szempontjából érdekes, hogy a fent említett munkákat 2008-ban – nyilván az időközben kibontakozó mikrotörténet-írás hatására – már mikrotörténeti művekként jellemezte Boyer és Nissenbaum.

kritikai megjegyzéseket fogalmaztak meg”. Az előszóból úgy tűnik, hogy Demos a könyv megjelentetésének sugalmazásában is szerepet játszhatott, amennyiben ő „indította el az események azon sorozatát, amely könyvünk jelenlegi formában való kiadásához vezetett, és utunk során több ponton is bátorított minket”.³⁷ Azt is érdemes megjegyezni, hogy John Demos jóval később, 2008-ban, már a Boyer–Nissenbaum-könyvvel kapcsolatban időközben megjelent kritikák tükrében is nagyon kedvező véleményt fogalmazott meg a munkáról. Demos azt is világosan megjelölte, hogy miben látta a megelőző közösségi tanulmányok, illetve a *Salem Possessed* jelentőségét a gyarmati korrall foglalkozó történetírás szempontjából. Szerinte ugyanis a mű

„[...] időzítése [...] tökéletes volt. Az új társadalomtörténet alapjait már tíz évvel korábban [Boyer és Nissenbaum könyve megjelenése előtt – L. Cs.] lefektették, de az épület még épülőfélben volt. Ám addig a pontig [Boyer és Nissenbaum könyve megjelenéséig – L. Cs.] ebben a munkában valamilyenfajta mérésre fókuszáltak, keretét pedig főként közösségi tanulmányok adták, amelyek a legnagyobb hangsúlyt a társadalmi határokra és struktúrákra, a demográfiai rátákra, a háztartási és családi rendszerekre, az uralkodó mentalitási stílusokra és az ilyesféle dolgokra helyezték. Nem épült még fel az a rész (vagy inkább még hozzá sem kezdtek az építéséhez), amelyet speciális, eseményközpontú történeti problémák megoldásának nevezhetünk. Ebben a tekintetben a *Salem Possessed* egy abszolút értelemben vett áttörést jelentett [...]. Egy jelentős és nagyon befolyásos tudósi vállalkozás egyfajta záróköveként fogható fel a könyv [...]. Más tényezők mellett ez az oka a több mint három évtizede tartó hatásának.”³⁸

A szerzőpáros által másodikként említett „hatásgyakorló” szerző Philip J. Grevén volt, akinek szintén 1970-ben jelent meg a *Four Generations. Population, Land, and Family in Colonial Andover* (Négy generáció: népesség, föld és család a gyarmati kori Andoverben) című könyve. Ebben egy olyan massachusettsi város társadalmát vizsgálta meg, amely Salem faluhoz közel feküdt, s ahol 1692-ben szintén jelentős számú boszorkányvád fogalmazódott meg. Munkájában négy generáción keresztül követte nyomon a születési és halálozási ráták, a házassági szokások, a generációk közötti kapcsolatok változásait, illetve ezek összefüggéseit a földbirtokviszonyok alakulásával. Gerald N. Grob és George A. Billias úgy vélték, hogy Grevén „Demoshoz hasonlóan arra a következtetésre jutott, hogy a család kulcsfontosságú intézménye volt annak a szocializációs folyamatnak, amelynek során az egyén a puritán közösségbe integrálódott”.³⁹

A szerzőpáros harmadikként Kenneth A. Lockridge-re hivatkozott, aki szintén 1970-ben publikálta az *A New England Town. The First Hundred Years, Deadham, Massachusetts 1636–1736* (Egy új-angliai város. Az első száz év, Deadham,

³⁷ Demos 1970; Demos 1982; Boyer–Nissenbaum 2002: 15.

³⁸ Demos 2008: 479.

³⁹ Grevén 1970; Billias–Grob (eds) 1987: 44.

Massachusetts, 1636–1736) című munkáját.⁴⁰ Lockridge arra a következtetésre jutott, hogy Deadham lakói a település első fél évszázadában az eredeti puritán eszmények evilági megvalósítására törekedtek, s ennek megfelelően „keresztény, utópikus, zárt, korporatív közösséget” alkottak.⁴¹ Ezt követően viszont egyre több belső konfliktussal kellett az új-angliai város lakóinak szembenézniük, ami a konszenzus megrendüléséhez és végső soron az eredeti puritán eszmények feladásához vezetett. Nem nehéz kitalálni, hogy Lockridge eredményei miképpen hathattak a *Salem Possessed* szerzőire, hiszen ők is egy hasonló értékválság meglétét diagnosztizálták Salemben, ami ott is a régi eszmények feladásához, s valami más és új felemelkedéséhez vezetett. Arról nem is beszélve, hogy még az időzítéssel is minden rendben volt, hiszen 1636-tól számítva a lockridge-i első ötven év pontosan akkor volt lejáróban (az 1680-as évek második fele), amikor Salem faluban is megszorodtak a konfliktusok. Nem kétséges, hogy a *Salem Possessed* e településmonográfiák sorozatába is illeszkedett.

Számos oka volt annak, hogy az új társadalomtörténet módszereit olyan eredményesen lehetett a gyarmati kori új-angliai társadalom vizsgálatára alkalmazni. Az egyik legfontosabb a régió kivételesen kedvező forrásadottságai voltak. A puritánok nagyon fontosnak tartották a Szentírás személyes ismeretét, ezért nagy hangsúlyt helyeztek az írás-olvasás tanítására és iskolák szervezésére. Ennek az lett a következménye, hogy más észak-amerikai régiókhoz viszonyítva sokkal nagyobb bőségben állt rendelkezésre olyan írásos forrásanyag, amelyet az új társadalomtörténészek hatékonyan tudtak felhasználni. Egyrészt a hosszú időtartamra vonatkozóan meglévő nagy mennyiségű anyakönyvi és gazdasági források nagyon alkalmasak voltak a kvantitatív módszerekkel történő feldolgozásra. Másrészt a széles körű írni-olvasni tudásnak köszönhetően az alsóbb társadalmi csoportokra vonatkozóan is olyan jellegű források voltak nagyobb mértékben hozzáférhetőek, amelyek az ő életükkel kapcsolatosan is részletes kutatásokat tettek lehetővé. És arról sem szabad megfeledkezni, hogy az észak-amerikai angol gyarmatokon belül Új-Anglia településszerkezete hasonlított a legjobban az európaihoz, ami azt jelentette, hogy itt jobban „megfogható, körülhatárolható” falvak és városok rendszerével számolhattak a kutatók, s nem olyan szétszórt farmokkal jellemezhető településszerkezettel kellett szembenézniük, mint a déli régió legnagyobb részében. Ezért tudták az új társadalomtörténészek a „history from the bottom up” látásmódot olyan jól érvényesíteni az új-angliai közösségi monográfiák megírása során.

Az új-angliai községek életét feltáró tanulmány sorozat háttérében pedig felsejlett a gyarmati korszak egyik legnagyobb hatású történészének alakja. Bernard Bailynről van szó, akinek rájuk gyakorolt hatását Paul Boyer és Stephen Nissenbaum a *Salem Possessed* előszavában és 2008-as visszaemlékezésükben is kiemelte. Bailyn, aki a Harvardon tanított, Boyernek és Nissenbaumnak is tanára volt.

⁴⁰ Lockridge 1970.

⁴¹ Idézi: Billias–Grob (eds) 1987: 44.

Könyvük előszavában úgy emlékeztek Bernard Bailyn hatására, hogy ő volt az, aki „megismertetett bennünket a gyarmati kori Új-Anglia konfliktusainak társadalmi és gazdasági gyökereivel”. 2008-ban pedig már úgy írtak erről, hogy Bailyn nemcsak őket ösztönözte, hanem a fentebb említett település-monográfiák szerzőinek mindegyikére inspirálóan hatott.⁴² A szerzőpáros Bailyn 1953-ban megvédett doktori értekezésére hivatkozott, amely a *The New England Merchants in the Seventeenth Century* (Az új-angliai kereskedők a 17. században) címen jelent meg 1955-ben. Ebben a Boyer és Nissenbaum által „úttörő, statisztikailag megalapozott tanulmánynak” nevezett könyvében az új-angliai kereskedők csoportját vizsgálta meg Bailyn, akinek műve elsősorban alkalmazott módszertanát illetően hatott az új társadalomtörténészekre. Az új-angliai kereskedők társadalmi helyzetének és nemzetközi kapcsolatrendszerének elemzésére ugyanis az elsők egyikeként alkalmazott kvantitatív módszereket és számítógépet. Ráadásul feleségével együtt kvantitatív vizsgálatait forrásanyagának jelentős részét külön kötetben is közzétette.⁴³

Egy másik alapvető probléma, amely a korai amerikai történelem tanulmányozásával kapcsolatban a hatvanas-hetvenes években felmerült, az úgynevezett „kapitalizmusba való átmenet” kérdése volt, s az erről folytatott vita is jelentős hatást gyakorolt a *Salem Possessed* fő gondolatmenetének megszületésére.

Az 1950-es évek konszenzusos történetírását nagymértékben áthatotta az a hit, hogy az észak-amerikai angol gyarmatok, majd később az Egyesült Államok – Európától eltérően – kezdettől fogva egy liberális értékrendet valló, magát a kapitalista fejlődés mellett elkötelező olyan régió volt, amely az itt nem létező feudális társadalom béklyói nélkül tudott elindulni a demokratikus politikai és társadalmi rendszer, valamint a tőkés társadalom felé vezető úton. Vagy ahogyan Carl N. Degler, az iskola felfogásához közel álló történész megfogalmazta, a kapitalizmus „az első hajókkal érkezett” Amerikába.⁴⁴

A fentebb tárgyalt művekben John Demos, Philip Greven és Kenneth Lockridge azt is feltárták, hogy a gyarmati kori társadalmat korántsem azok a magabiztosan az egyéni szabadság és a kapitalista piacgazdaság felé menetelő öntudatos, liberális vallási üldözöttek népesítették be, akikről a 19. századi történészek vagy a konszenzusiskola képviselői beszéltek. Befelé tekintő, gazdasági szempontból legnagyobbreszt önálló és a közösség érdekeit előnyben részesítő gyarmatosokat találtak, akik értékrendjének középpontjában a család állt. Olyan gyarmati kori társadalom képe kezdett kibontakozni, amely sokkal jobban emlékeztetett a korabeli európai „tradicionális” társadalmakra, mint ahogyan azt korábban gondolták. Világosan kiderült, hogy a gyarmatosok rengeteg európai kulturális mintát „mentettek át” az Újvilágba, és egyáltalán nem hagyták maguk mögött az

⁴² Boyer–Nissenbaum 2002: 14; Boyer–Nissenbaum 2008: 530. Bailyn életére és munkásságára: Lévai 2003a: 128–144, 173–176, 179–187, 268–272, 342–346, 355–360, 378–380, 426–428.

⁴³ Bailyn 1955; Bailyn–Bailyn 1959; Boyer–Nissenbaum 2008: 530.

⁴⁴ Degler 1993: 17.

Óvilág örökségét, ahogyan például Daniel J. Boorstin állította.⁴⁵ E társadalomtörténészek szemében leomlottak a két világot elválasztó határvonalak, s vizsgálódásaik egyértelműen arra utaltak, hogy a 18. század derekáig a gyarmati társadalom – Joyce Appleby találó szavaival élve – „csak gleccserszerűen” mozdult előre egy érzékelhetően modernebb társadalomszerkezet irányába.⁴⁶

Ugyanakkor a 19. századi amerikai gazdaságra és társadalomra vonatkozó kutatások világosan arra utaltak, hogy akkor már egyértelműen a kapitalista viszonyok határozták meg az Egyesült Államok gazdaságának működését és a társadalom szerkezetét. Ezzel kapcsolatban pedig óhatatlanul merült fel a kérdés, hogy mikor történt meg a „nagy átmenet”, mikor alakult át a „tradicionális” gyarmati társadalom egy „modern” amerikai társadalommá. E vita a *Salem Possessed* genezisének éveiben bontakozott ki, és még akkor is tartott, amikor Boyer és Nissenbaum könyvét már egy ehhez való hozzászólásként is lehetett értelmezni. Ezzel a két jeles történész is teljes mértékben tisztában volt. Mint 2008-ban kiadott visszaemlékezésükben megállapították:

„az 1970-es évek közepére a korai Új-Angliával foglalkozó társadalomtörténészeknek abban a csoportjában találtuk magunkat, amelybe Christopher Clark, James A. Henretta és Michael Merrill is tartozott, akik provokatív stílusban tárgyalták a kapitalizmusba való átmenet kérdését, ilyen vagy olyan formában azt hangoztatva, hogy a vidék szerepe milyen fontos volt ebben a folyamatban, és kiemelve, hogy a vidéki amerikaiak általában vonakodtak elfogadni a piac vállalkozói értékeit. Ez a gondolat is benne volt a levegőben, amikor a *Salem Possessed*-et írtuk”.⁴⁷

A „kapitalizmusba való átmenet” vitájában a kiinduló pontot James T. Lemon 1972-ben megjelent könyve (*The Best Poor Man's Country: A Geographical Study of Early Southeastern Pennsylvania; A legjobb ország a szegény emberek számára: földrajzi tanulmány a korai délkelet Pennsylvániáról*) jelentette. Lemon azt hangsúlyozta, hogy a bevándorlók nem csupán tradicionális értékeket hoztak magukkal az Újvilágba, hiszen egy átalakulóban lévő kora modern európai világból érkeztek Amerikába. Ez azt jelenti, hogy a tőkés fejlődés útjára lépett Anglia kapitalisztikus magatartásmintáit is áthozták az óceán túlsópartjára. A gyarmati vezetők pedig élen jártak ezen értékek „ápolásában” és átadásában, s értékrendjüket vagyonuk és profitjuk, s ezen keresztül presztízsük és hatalmuk növelésének szándéka hatotta át. Lemon felfogását 1978-ban James A. Henretta kérdőjelezte meg (*Families and Farms: "Mentalité" in Pre-Industrial America; Családok és farmok: „Mentalité” a preindusztriális Amerikában*), aki azt hangoztatta, hogy az északi farmerek értékrendjében az első helyet családjuk fenntartása, nem pedig a tágabb értelemben vett kereskedelembe való bekapcsolódásra

⁴⁵ Boorstin 1991.

⁴⁶ Boorstin 1991.

⁴⁷ Boyer–Nissenbaum 2008: 531–532. Az „átmenetvita” összefoglalására: Lévai 1996.

irányuló törekvés foglalta el. Úgy találta, hogy a piaci erők csak a 18. század végétől kezdtek nagyobb hatást gyakorolni.⁴⁸

Mint láttuk, Paul Boyer és Stephen Nissenbaum is tisztában volt azzal, hogy könyvük az „átmenetvita” kontextusában született meg. Hiszen ők is arról beszéltek, hogy a kapitalista piacgazdaság értékrendjének Salem faluba történő behatolása bolygatta meg a település hagyományos társadalmi és gazdasági rendjét, s hogy lényegében ez váltotta ki azokat a konfliktusokat, amelyek a boszorkánypáldák megfogalmazásához vezettek. Salem faluban is az alapvetően önellátásra termelő földművelők és a kapitalista piacgazdaságba bekapcsolódó fél- vagy kisvállalkozók álltak szemben egymással. Itt is a „tradicionális” és a „modern kapitalista” gazdaság és társadalom erői küszködtek egymással az egyikből a másikba való átmenet során.

Az eszmetörténet síkján, de a „tradicionális”, közösségi orientációjú társadalomból a „modern kapitalista” világba való átmenetről kibontakozott disputához szorosan csatlakozott az a vita, amely az amerikai forradalom eszmetörténeti hátteréről az 1960-as évek végétől jelent meg az amerikai történetírásban. Ebben a „republikanizmusvitának” elkeresztelt összecsapásban az egyik oldalon az úgynevezett „republikánus tézis” képviselői álltak, akik mellett érveltek, hogy az ókorig visszavezethető klasszikus republikánus tradíció volt az, amelyik alapvetően meghatározta az amerikai forradalom vezetőinek politikai gondolkodását. Velük szemben sorakoztak fel azok a szakemberek, akik – a vita előtt uralkodó helyzetben lévő gondolati hagyomány továbbvitelével – John Locke és a természetjogi felfogás amerikaiakra gyakorolt döntő befolyása mellett törtek lándzsát.⁴⁹

A „republikánus tézis” képviselői úgy találták, hogy az amerikai forradalom vezetőinek politikai gondolkodására az úgynevezett „valódi whig” (*real whig*) szerzők gyakorolták a legnagyobb hatást, akiknek eszméi viszont az ókorig visszavezethető republikánus hagyományból táplálkoztak. A „valódi whig” írók (például John Trenchard és Thomas Gordon) erősen bírálták a 18. századi brit politikai rendszert, illetve a Nagy-Britanniában akkoriban előretörő kereskedelmi kapitalizmust. Modern, szervezett politikai pártok hiányában a kialakuló miniszterelnöki pozíció birtokosai olyan eszközökkel is igyekeztek megszerezni és biztosítani az alsóházi képviselők többségének támogatását a kormányok számára, amelyek súlyos aggodalmakat ébresztettek a magukat a kormányon lévő whigeiktől a „valódi whig” elnevezéssel megkülönböztető szerzőkben. Ilyen eszköz volt például az, hogy javadalmakat, évjáradékot vagy nyugdíjat folyósítottak az Alsóház többségét alkotó vidéki független képviselőknek. A „valódi whig” írók ezt a gyakorlatot korrupciónak bélyegezték meg és mélységesen elítélték. Az utóbbi szerzők azt is megfogalmazták, hogy a politikai döntéshozók véstesen összefonódtak a felemelkedő kereskedelmi kapitalizmust megjelenítő pénzügyi és gazdasági érdekcsoportokkal, s hogy a kormányzat végső soron az utóbbiak befolyása alá került. De a kereske-

⁴⁸ Lemon 1972; Henretta 1978.

⁴⁹ A republikanizmusvita történetére magyarul: Vajda 1998; Lévai 2003.

delem és az ipar fellendülését társadalmi szempontból is károsnak tartották a „real whig” írók, mivel ennek következtében megnő a függő helyzetben lévő, s ezért kiérelt, a maguk meggyőződéséből fakadó politikai döntések meghozatalára képtelen emberek száma. Úgy vélték, hogy szabad társadalmat csak az anyagi és politikai értelemben független helyzetben lévő, saját földjükön gazdálkodó jómódú vidéki birtokosokra lehet alapozni, akik helyzetükből adódóan képesek arra, hogy önérdüküket alárendeljék a köz érdekének. Azt is megdöbbenéssel szemlélték, hogy a modern nagyhatalmi politikában való versenyfutástól ösztökélve a brit kormányzat is nagy állandó hadsereget tart fenn, hiszen az ilyen fegyveres erőre mint a zsarnoki kormányzat legfőbb lehetséges támaszára tekintettek. Arról nem is beszélve, hogy a fizetett katonák nem elkötelezett védelmezői hazájuknak. Ezért azt ajánlották, hogy a hadsereget az erényes, jómódú vidéki gazdálkodókból álló milíciára kell alapozni, hiszen annak tagjai a sajátjukat védelmezvén kellően át tudják érezni a haza megóvásának fontosságát.⁵⁰

A „valódi whig” szerzők tehát – a boszorkányvadásokat megfogalmazó Salem falubeli lakosokhoz hasonlóan – egy kapitalizmus előtti „tradicionális” társadalom értékrendjéhez ragaszkodva fordultak szembe a modern kereskedelmi kapitalizmus számukra károsnak látszó következményeivel. Vagyis az eszméletörténeti vitában ugyanazon disputa bontakozott ki, mint a társadalomtörténetesek körében, csak egy másik síkon fogalmazódott meg a „kapitalizmusba való átmenet” problematikája. A „republikánus” amerikai történészek úgy találták, hogy a „valódi whigek” irányzata Nagy-Britanniában sohasem tudott meghatározó befolyást gyakorolni a politikára, mivel nézeteik ott már annyira anakronisztikusnak számítottak. Az amerikai forradalom vezetői számára ellenben éppen kapóra jöttek, mivel eszméik segítségével úgy tudtak szembefordulni az anyaországgal, hogy közben az angol eszméletörténeti hagyomány részesei tudtak maradni. A „valódi whig” szerzők ugyanis meggyőzték őket arról, hogy az anyaország politikai rendszere végképp a korrupció mocsarába fulladt, s a romlott brit politikusok által az észak-amerikai gyarmatok vonatkozásában 1763 után hozott új intézkedések egyebet sem szolgálnak, mint azt, hogy most már a gyarmatokat is alágyűrjék ennek a zsarnoki hatalomnak. A „real whig” szerzők leírásaiból az amerikaiak teljesen magukra ismerhettek, hiszen a korabeli amerikai társadalom túlnyomó többségét saját földjükön önállóan gazdálkodó farmerek alkották, a helyi hadszervezet pedig a milícián alapult.

A „republikánus tézis” egyik első és legnagyobb hatású megfogalmazója az a Bernard Bailyn volt, aki éppen ekkoriban volt a Harvardon Boyer és Nissenbaum tanára. Bailyn nem tagadta, hogy az amerikai forradalom vezetőinek politikai gondolkodása több eszmei forrásból (klasszikus antikvitás, európai felvilágosodás, angol „common law” jogi hagyomány, protestáns vallásosság) táplálkozott. Mégis úgy vélte, hogy a 18. századi „valódi whig” ellenzéki írók klasszikus republikánizmusa volt az az irányzat, amely „összerendezte azt a sokféle

⁵⁰ A „valódi whig” szerzők felfogására: Vajda 1998; Lévai 2003a.

gondolati áramlatot, melyet a gyarmatiak szerteágazó olvasmányai tartalmaztak, és ez formálta koherens egészé az”.⁵¹

A negyedik diskurzus a puritánokkal kapcsolatos történeti kutatások felől közelíti meg a kérdést. A Salem falubeli 1692-es boszorkánnyádak egy új-angliai puritán közösségben fogalmazódtak meg, s a 17. századi puritánok életének olyan alapkérdéseivel is összefüggésben voltak, mint a lelkészválasztás vagy a gyülekezeti tagság kérdése. Ezért azt is érdemes megvizsgálnunk, hogy a puritánokkal és a puritanizmussal kapcsolatos történeti kutatások változásai hogyan jelentek meg a *Salem Possessed* szemléletében.

A puritánok különböző csoportjai a későbbi Egyesült Államok területének csak nagyon kis hányadát népesítették be a 17–18. században. Sok történész mégis úgy vélte, hogy az amerikai gondolkodásmódra és történetiszemléletre gyakorolt hatásuk e szűkre szabott földrajzi téren messze túlmutatott. Ezt egyrészt arra vezették vissza, hogy még a 19. században is Új-Anglia maradt az amerikai szellemi élet központja, ahol a legjobb egyetemek is voltak, másrészt pedig abból származtatták, hogy az Új-Angliából kiáramló népesség jelentős szerepet játszott az északkeleti régió, majd a nyugat benépesítésében. Ahogyan azt Perry Miller, az amerikai puritanizmus egyik legismertebb eszmetörténésze megfogalmazta: „az új-angliaiak a puritanizmust [...] az amerikai élet és gondolkodás egyik folyamatosan ható tényezőjévé tették. Azért játszott olyan domináns szerepet, mivel a puritánok leszármazottai a puritán gondolkodás jellegzetességeit egy sor vállalkozásban jelenítették meg, s vitték szét az egész kontinensen. [...] A puritanizmus valamiféle értelmezése nélkül [...] Amerika sem értelmezhető.”⁵²

Az 1950-es évekre a puritánokkal kapcsolatban az a felfogás vált uralkodóvá, amelyet zömmel a Harvard Egyetemhez köthető történészek (Samuel Eliot Morison, Clifford K. Shipton, Perry Miller) fémjeleztek. Közülük is kiemelkedett Perry Miller, akit egyes értékelések nem csupán a „puritán Új-Anglia legkiemelkedőbb történészeként”, hanem „a második világháború utáni időszak egyik valóban nagy formátumú amerikai eszmetörténészeként” említnek.⁵³ Miller a puritanizmust nem pusztán egy vallási eszmének tekintette. Mint megfogalmazta: „A puritanizmus nem egyszerűen egy vallási krédó, hanem egy filozófia, egy metafizika volt; az ember egész érzelmi és értelmi életének szervezetét jelentette.”⁵⁴

Miller alapvetően szimpátiával tekintett a puritánokra, de mégsem nevezhető apologétájuknak. Például – a 19. századi történészek többségétől eltérően – nem a képviselői kormányzat, valamint a vallási és gondolatszabadság felé feltartóztatathatatlanság menetelő gyarmatosok élcsapataként látta őket, hanem úgy gondolta, a puritánokat saját 17. századi koruk kontextusában kell értelmezni, nem pedig úgy, hogy a történetíró saját kora viszonyait vetíti vissza rájuk. Ebben a tekintetben a 20. század eleji progresszivisták történészek felfogását is elvetette,

⁵¹ Bailyn 1992 [1967]: 34.

⁵² Miller 1958: ix.

⁵³ Kraus–Joyce 1990: 295.

⁵⁴ Millert idézi: Kraus–Joyce 1990: 296.

akik saját koruk társadalmi megosztottsága tükrében szemlélték a 17. századi puritánokat. Miller felfogása abban a vonatkozásban is szembement a progresszista historikusokéval, hogy az eszmék tényleges történelemalakító erővel bírnak. Éppen ezért a puritánok gondolatait is „komolyan kell venni”, s nem csupán a vallási ortodoxia konzerválására törekvő elit valós érdekeinek elfedőjeként kell azokra tekinteni. Miller ebben a szellemben kívánta rekonstruálni a puritánok gondolkodásmódját és kultúráját.⁵⁵

Perry Miller nézetei az 1950-es évekre általános elfogadottságra tettek szert, s maguk is olyan ortodoxiává kezdtek nemesedni, amellyel szemben hamarosan megfogalmazódtak az első kihívások. E kritikusok között Alan Simpson, Darrett Rutman, David Hall, Sacvan Bercovitch, Robert Middlekauf és Philip F. Gura mellett az a Michael Walzer is ott volt, akiről Paul Boyer és Stephen Nissenbaum is megemlékezett mint olyan szerzőről, aki jelentős hatással volt a *Salem Possessed* megszületésére. Mint könyvük előszavában megfogalmazták, Walzer a *Puritanism as a Revolutionary Ideology* (A puritanizmus mint forradalmi ideológia) című tanulmánya „megvilágította számunkra e [az új-angliai puritánok körében megfigyelhető – L. Cs.] konfliktusok néhány pszichológiai dimenzióját”.⁵⁶ 2008-as visszaemlékezésükben pedig már arra is egyértelműen utaltak, hogy könyvük megírásakor azok a történetírói teljesítmények ösztönözték őket, amelyek „kezdtek kilépni Perry Miller és az új-angliai puritánok egy központi csoportjáról írott kétkötetes mesteri eszmetörténete nyomasztó és néha félelmet keltő árnyékából”. A harvardi mester felfogását kritizáló legfontosabb művek zöme éppen akkoriban látott napvilágot, amikor Paul Boyer és Stephen Nissenbaum vagy egyetemi hallgatók voltak, vagy már nevezetes könyvükön dolgoztak.⁵⁷

Gerald N. Grob és George A. Billias öt pontban foglalta össze Perry Miller kritikusainak fő tételeit, s ezek nagyobb része Boyer és Nissenbaum könyvére is érvényes. Az elsőt az jelentette, hogy Miller az elit eszméire fókuszált és nem foglalkozott a mindennapi átlagemberek gondolkodásával.⁵⁸ Amint arra az új társadalomtörténettel kapcsolatban is utaltam már, Paul Boyer és Stephen Nissenbaum tudatosan törekedett rá, hogy olyan forrásokat is bevonjon vizsgálataiba, amelyek a mindennapi emberek „alulnézeti” perspektívájából tekintettek a puritánok életére, s amelyek az ő életükről és gondolkodásmódjukról tudósítottak.

Grob és Billias második pontja az, hogy Miller látásmódját egyfajta „absztrakt intellektualizmus” jellemzi. Ezen elsősorban azt értették, hogy az „elvonat eszmék »belső« életére koncentrált és nem volt tekintettel a gazdasági és társadalmi ténye-

⁵⁵ Miller legfontosabb művei a következők voltak: Miller 1961a [1939]; 1961b [1953]; 1970 [1933]. Miller történetírói felfogására: Kraus–Joyce 1990: 295–297; Rácz 1996: 6–11. A progresszista történészek puritánokra vonatkozó felfogására: Billias–Grob (eds) 1987: 29–33.

⁵⁶ A Millert ért kritikákra általában: Walzer 1963; Billias–Grob (eds) 1987: 38–42; Rácz 1996: 9–19; Boyer–Nissenbaum 2002: 14.

⁵⁷ Boyer–Nissenbaum 2008: 530. Miller azon kritikusaira vonatkozóan, akik közvetlen hatással lehetnek a Boyer–Nissenbaum szerzőpárosra könyvük megírásakor: Simpson 1955; Rutman 1965; Pettit 1966; Rutman 1970; Pope 1969; Middlekauff 1971; Hall 1972; Bercovitch 1975.

⁵⁸ Billias–Grob (eds) 1987: 38.

zők történelemalakító szerepére”.⁵⁹ A Boyer–Nissenbaum szerzőpáros fő tételének ismeretében világos, hogy ők ezzel szemben alapvetően gazdasági és társadalmi tényezőket láttak a Salem faluban megjelenő boszorkányvadás háttérében.

A historiográfus szerzőpáros harmadik „tétele” az volt, hogy a „puritánok értelmére helyezte a hangsúlyt, szemben a puritánok szívével és érzelmeivel”.⁶⁰ Ezen azt értették, hogy Miller a puritánokat elsősorban racionálisan gondolkodó „lényekként” ábrázolta, akik cselekedeteikben alapvetően egy rendszeresen kidolgozott teológia útmutatásait követték. Vagyis elhanyagolta azt az érzelmi faktort, amely a boszorkányvadás megfogalmazásakor, s így Paul Boyer és Stephen Nissenbaum könyvében is kulcsszerepet kapott.

Gerald Grob és George Billias negyedik megállapítása a puritán teológia egyik alaptételére, a szövetségi teológiára vonatkozik, s ebben az értelemben kisebb relevanciával bír a *Salem Possessed* témája szempontjából. Eszerint kritikusai Millernek azt a tételt is bírálták, hogy az új-angliai puritánok azért fogalmazták volna meg a szövetségi teológiát, hogy ilyen módon szabadítsák fel magukat Kálvin tanításainak bizonyos merevségétől.⁶¹

A két neves historiográfus szerző szerint Perry Miller kritikusai ötödikként a „mester” azon felfogását bíralták, hogy a puritanizmus észak-amerikai történetét egyfajta „szellemi hanyatlástörténetként értelmezte”, amennyiben időben előre haladva az új-angliai „gondolkodásmód” fokozatos dezintegrálódását, illetve a vallási ortodoxia gyengülését lehetett megfigyelni. E pont vonatkozásában viszont az állapítható meg, hogy Boyer és Nissenbaum mégsem tudott vagy akart teljesen kilépni Miller „mesteri eszmetörténete nyomasztó és néha félelmet keltő árnyékából”, hiszen a Salem faluban kibontakozó konfliktus háttérében ők is a hagyományos értékrend meggyengülését látták.⁶²

* * *

Tanulmányomban amellet kívántam érvelni, hogy Paul Boyer és Stephen Nissenbaum *Salem Possessed* című könyvének keletkezéstörténetét úgy érthetjük meg igazán, ha azt is megvizsgáljuk, hogy az egyesült államokbeli történetírás fejlődésén belül milyen kontextusba ágyazva fogalmazódott meg a munka. Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy e háttér ismerete nélkül ne lehetne megérteni az amerikai szerzőpáros mondanivalóját, s azt sem kívántam bebizonyítani, hogy a mű értelmezésének ez lenne az egyedüli módja. Mindössze azt kívántam igazolni, hogy e tudás birtokában tökéletesebben fejthető fel Paul Boyer és Stephen Nissenbaum azon eredeti szándéka, amelynek szellemében könyvüket megírták.

⁵⁹ Billias–Grob (eds) 1987: 38.

⁶⁰ Billias–Grob (eds) 1987: 38.

⁶¹ Billias–Grob (eds) 1987: 38. A szövetségi teológia szerint egy sajátos szövetség (*covenant*) áll fenn az Úr és választott puritán népe között. Erre magyarul: Rác 1996: 10–11.

⁶² Billias–Grob (eds) 1987: 38–39; Boyer–Nissenbaum 2008: 530.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Appleby, Joyce Oldham 1993: A Different Kind of Independence: The Postwar Restructuring of the Historical Study of Early America. *The William and Mary Quarterly* (51.) 2. 245–267.
- Bailyn, Bernard 1955: *The New England Merchants in the Seventeenth Century*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Bailyn, Bernard – Bailyn, Lotte 1959: *Massachusetts Shipping, 1697–1714. A Statistical Study*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Bailyn, Bernard 1992 [1967]: *The Ideological Origins of the American Revolution*. (Enlarged Edition.) Harvard University Press, Cambridge, MA–London.
- Bercovitch, Sacvan 1975: *The American Jeremiad*. University of Wisconsin Press, Madison.
- Billias, George Athan – Grob, Gerald N. (eds) 1987: *Interpretations of American History. Patterns and Perspectives. Volume I to 1877*. The Free Press, New York.
- Bogdanor, Vernon (szerk.) 2001: *Politikatudományi enciklopédia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Boorstin, Daniel J. 1991: *Az amerikaiak. A gyarmatosítás kora*. Európa, Budapest.
- Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen 1994 [1974]: *Salem Possessed. The Social Origins of Witchcraft*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen 2002: *Boszorkányság Salem-ben. A boszorkányság társadalmi gyökerei*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen 2008: Salem Possessed in Retrospect. *The William and Mary Quarterly* (65.) 3. 513–534.
- Brandt, Juliane 2003: Társadalomtörténet az Egyesült Államokban. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Davidson, James West – Lytle, Mark Hamilton 1995: A látható és láthatatlan Salem. In: Davidson, James West – Lytle, Mark Hamilton: *A tények nyomában. A történelmi oknyomozás művészete*. Panem–McGraw-Hill, Budapest, 5–30.
- Degler, Carl N. 1993: *Az élő múlt. Milyen erők formálták Amerika mai képét?* Európa, Budapest.
- Demos, John 1970: *A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- Demos, John 1982: *Entertaining Satan. A Study of Various Witchcraft Cases in Their Sociological Context*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- Demos, John 2008: What Goes Around Comes Around. *The William and Mary Quarterly* (65.) 3. 479–482.
- Forum*: Salem Repossessed 2008: *The William and Mary Quarterly* (65.) 3. 391–534.
- Für Lajos 2000: *A berceli zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására*. L'Harmattan, Budapest.
- Ginzburg, Carlo 1991: *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világgépe*. Európa, Budapest.
- Greven, Philip J. 1970: *Four Generations. Population, Land, and Family in Colonial Andover*. Cornell University Press, Ithaca.

- Hall, David D. 1972: *The Faithful Shepherd*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Henretta, James A. 1978: Families and Farms: “Mentalité” in Pre-Industrial America. *The William and Mary Quarterly* (35.) 1. 3–32.
- Kraus, Michael – Joyce, Davis D. 1990: *The Writing of American History*. (Revised Edition.) University of Oklahoma Press, Norman–London.
- Lemon, James T. 1972: *The Best Poor Man’s Country: A Geographical Study of Early South-eastern Pennsylvania*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Lévai Csaba 1993: Az amerikaiak és a történetírás. *BUKSZ – Budapesti Könyvszemle* (5.) 4. 434–443.
- Lévai Csaba 1996: Recenzió Michael Merrill: Putting “Capitalism” in its Place: A Review of Recent Literature című tanulmányáról. *Klió – Történelmi szemlélő folyóirat* (5.) 1. 31–37.
- Lévai Csaba 2003a: *A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti hátteréről*. L’Harmattan, Budapest.
- Lévai, Csaba 2003b: The Elect Nations of God: England, New England, and Hungary in the 16th and 17th Centuries. In: Cimdina, Ausma (ed.): *Religion and Political Change in Europe: Past and Present*. Edizioni Plus–Università di Pisa, Pisa, 103–118.
- Lévai, Csaba 2005: American Historiography in the 1950s: Daniel J. Boorstin and the “Consensus School”. In: Bollobás, Enikő – Nagy, Szilvia (eds): *The 1950s. Proceedings of the 2003 Biennial Conference of the Hungarian Association of American Studies*. Eötvös Loránd University, Budapest, 183–188.
- Lévai Csaba 2013: A szakrális tér kiterjesztésének lehetősége és lehetetlensége: millenniumi történelemszemlélet a 16–17. századi Angliában, Új-Angliában és Magyarországon. In: Bartha Elek – Forisek Péter – Csiszár Imre (szerk.): *Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 50–61.
- Lockridge, Kenneth A. 1970: *A New England Town. The First Hundred Years, Deadham, Massachusetts 1636–1736*. Norton, New York.
- Macfarlane, Alan 1970: *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study*. Harper and Row, New York.
- Middlekauff, Robert 1971: *The Mathers: Three Generations of Puritan Intellectuals, 1596–1827*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- Miller, Perry 1970 [1933]: *Orthodoxy in Massachusetts, 1630–1650*. New York, Harper and Row.
- Miller, Perry 1961a [1939]: *The New England Mind: The Seventeenth Century*. Boston, Beacon Press.
- Miller, Perry 1961b [1953]: *The New England Mind: From Colony to Province*. Boston, Beacon Press.
- Miller, Perry 1958: Foreword. In: Miller, Perry (ed.): *The American Puritans. Their Prose and Poetry*. Doubleday Anchor, Garden City–New York, ix–xi.
- Novák György 2008: Forrás a salemi boszorkányperek történeti hátteréről. *Aetas* (23.) 2. 151–158.
- Novick, Peter 1995: *That Noble Dream. The “Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Pettit, Norman 1966: *The Heart Prepared: Grace and Conversion in Puritan Spiritual Life*. Yale University Press, New Haven.
- Pope, Robert G. 1969: *The Half-Way Covenant: Church Membership in Puritan New England*. Princeton University Press, Princeton.
- Rácz Margit 1996: Puritanizmus és amerikai identitás. A puritán történet(írás) ártértékelése napjainkban. *Aetas* (11.) 1. 5–19.
- Rutman, Darrett B. 1965: *Winthrop's Boston: Portrait of a Puritan Town, 1630–1649*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Rutman, Darrett B. 1970: *American Puritanism: Faith and Practice*. J. P. Lippincott Company, Philadelphia.
- Salem 1987: *Salem. Maritime Salem in the Age of Sail*. Produced by the National Park Service, Division of Publications for Salem Maritime National Historic Site. In cooperation with the Peabody Museum and the Essex Institute, Salem, Massachusetts. U. S. Department of the Interior, Washington, D. C.
- Sellers, Charles – May, Henry – McMillen, Neil R. 1995: *Az Egyesült Államok története*. Maccenas, Budapest.
- Simpson, Alan 1955: *Puritanism in Old and New England*. University of Chicago Press, Chicago.
- Szijártó M. István 2014: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest.
- Thelen, David 1994: The Practice of American History. *Journal of American History* (81.) 3. 933–960. (A kérdőív és az eredményeket tartalmazó táblázatok: 1175–1217.)
- Tóth G. Péter 2003: Paul Boyer – Stephen Nissenbaum: Boszorkányok Salemben. A boszorkányság társadalmi gyökerei. *BUKSZ – Budapesti Könyvszemle* (15.) 3. 284–288.
- Tuveson, Ernest Lee 1968: *Redeemer Nation. The Idea of America's Millennial Role*. University of Chicago Press, Chicago.
- Vajda Zoltán 1998: Republikánizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi történetében. *Aetas* (13.) 4. 39–68.
- Veysey, Laurence 1979: The New Social History in the Context of American Historical Writing. *Reviews in American History* (7.) 1. 1–12.
- Walzer, Michael 1963: Puritanism as a Revolutionary Ideology. *History and Theory* (3.) 1. 59–90.
- Wehmeier, Sally (ed.) 2002: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. (Sixth edition.) Oxford University Press, Oxford–New York.
- Zakai, Avihu 1992: *Exile and Kingdom. History and Apocalypse in the Migration to America*. Cambridge University Press, Cambridge.